

FARAGÓ JÓZSEF

TÉLI LEGÉNYÜNNEPEK A KALOTASZEGI KISKAPUSON

Legényavatás Magyarokiskapuson,¹ majd *Legényesték a kalotaszegi Kiskapuson*² című tanulmányaim után tovább folytatom a kiskapusi fiatalság hagyományos társaséletének bemutatását, azt a szokásanyagot, amelyet 1945–1948 között a helyszínen gyűjtöttem.

Ez a harmadik közlemény szerves folytatása az előbbieknél. Anyagát 1945–46-ban jegyeztem le, és röviddel a gyűjtés után formába öntöttem; a következő egy-két évben csak apró, lényegtelen pótlásokat iktattam bele. Most, amidőn közlésére sor kerül, harmincöt évvel a megírása után, csak stílárisan javítottam, itt-ott tömörítettem rajta. Kivétel *A nagylegények*, valamint *Az ünnepek költészete* című két fejezet: ezeket most fogalmaztam meg, kizárólag akkori gyűjtéseim alapján. Az utóbb megjelent szakmunkákra vonatkozó néhány könyvészeti utalást természetesen most iktattam be a jegyzetekbe. Ilyenformán összes megállapításaim a megírás előtti évekre, évtizedekre vonatkoznak, és jelen idejű fogalmazásom is 1946-ig érvényes. Az akkor rögzített népszokások későbbi és mai helyzetének tanulmányozása már újabb folklorisztikai feladat, mégpedig a leghálásabb feladatok egyike volna, mert csakis az időközönként megismételt alapos leírások összehasonlítása révén ismerhetnők meg népszokásaink, általában az egész hagyományos folklór fejlődésének, átalakulásának és megszűnésének napjainkban szédítően felgyorsult folyamatát, a néhai szerves és a mai szervezett folklór páratlan történelmi szerepcseréjét.³

Kiskapuson a népszokások télire, a tél során pedig különösen az esztendő utolsó napjaira sűrűsödnek. Ez az ünneptorlódás azonban korántsem valamilyen helyi vagy táji sajátosság – ellenkezőleg: az északi féltekén a mérsékelt égöv egész paraszttársadalmának, nyelvétől vagy hazájától függetlenül, egyik általános és kötelező élettörvénye. Amióta az ember földműveléssel foglalkozik, azóta – a hagyományos munkamódszerekkel, az éghajlati viszonyoknak megfelelően – a tavaszhoz, nyárhoz és őszhöz viszonyítva a tél valósággal a pihenés évszaka volt. Ha ennek az évszaknak külön is megrajzoljuk a maga ünnepvonalát, akkor grafikonunk december végén, két kozmikus konstellációban: a téli napforduló és újév alkalmával éri el a tetőpontot. Az emberiség e két legősibb és legnagyobb „pogány” ünnepe – hol egygyéolvadva, hol egymástól többé-kevésbé eltávolodva – átvészelte a történelem minden viharát; még a kereszténységnek sem sikerült megszüntetnie vagy megváltoztatnia, csak alakított rajta.

A kalotaszegi téli népszokásoknak a szórványos, majd rendszeres néprajzi gyűjtések megindulása óta viszonylag gazdag szakirodalma van. Kevésbé mondható el ugyanez azokról a legényszervezetekről, amelyek a téli népszokásoknak társadalmi keretet kínáltak-biztosítottak. Szerencsére a legények szerepe a szokások külső színpompáján oly erővel átütött, hogy ezt néhanapján már a régi gyűjtőknek is akarva-akaratlanul észre kellett venniük; így jelentek meg – előbb ritkán, később gyakrabban – a legényszervezetre vonatkozó adatok.

A máig azonosíthatatlan M.Gy. volt az első, aki 1856-ban a kalotaszegi legényszervezetekről rövid hírt adott. Bár a téli ünnepeket meg sem említette, soraiból kiderül, hogy annak idején a legényszervezeteknek megszakítás nélkül egész évben nagy szerepük volt a fiatalság társadalmi és erkölcsi életében – olyan szerepek, amelyeknek ma már emlékük sem él Kiskapuson: „Az ifjú legények a legkorosabb legényt megválasztják legény-bíró név alatt, mellé esküdtekkkel, kik minden vásárnapi templomozás után gyűlést tartván, káromkodáson vagy más erkölcsiség elleni kihágáson talált hibás ifjú legényekre ítéletet hoznak, s érdeme szerint egy kifúrt falapockával megveretik. Sok helységben a mezei rendőrség is a legények kötelessége, kik éjjelenként lóháton rendre kerülnek a tilalmas határt.”⁴

Kerek harmincöt évi kihagyás után, 1891-ben Czuczsa János kalotaszentkirályi igazgatótanító gyarapította a legényszervezetre vonatkozó ismereteinket. *Kalotaszegi népszokások* című tanulmányának 1. *Legénybírótság* című fejezetében az M.Gy. által is említett „tilalmas határ” (itt *ökörtilalmas*) őrzési rendszerét írta le, de már a fejezet zárójeles alcíme (*Elavult szokás*) is jelzi, hogy abban az időben a falu legényeinek ez a kötelessége a múlt emlékei közé merült.⁵ A 2. *Bejáró legények* című, több folytatásos, sokszorosán nagyobb fejezet a téli legényünnepeket tárgyalta, megjegyzendő azonban, hogy a terjedelem nem a szokásleírás alapossága vagy részletessége, hanem számos verses vagy prózai, kalotaszentkirályi és zentelki köszöntő beiktatása miatt nőtt nagyra.⁶

Egy év múlva Jankó János kalotaszegi néprajzi monográfiájában találkozunk ismét a *Bejáró legények* című fejezettel, „nagyreszt Czuczsa Jánosnak a »Kalotaszeg«-ben közölt tanulmánya nyomán”.⁷

Újabb – ezúttal már közel fél évszázados – szünet múltán a legényszervezet valamelyes nyomai Makkai Endre és Nagy Ödön könyvében⁸ bukkantak fel ismét. Ebben a tizenkét akkori erdélyi megyét felölelő gyűjteményben, a téli ünnepek leírása során, a következő falukban esik szó a legényszervezetről (zárójelben a kötet lapszámával): Alsófehér megyében Magyarlapád (12); Brassó megyében Oltszakadát (42); Kolozs megyében Kalotaszentkirály (61), Magyarbikal (63), Bonchida (71), Méra (83–84), Vista (98–99) és Zsobok (99–100); Maros-Torda megyében Koronka (107–108), Magyaró (119) és Székelybós (144). Ilyenformán a gyűjtési adatok mennyiségileg és földrajzilag gyarapodtak ugyan, de kizárólag a felszínen maradtak: a gyűjtők majd mindenütt épp csak utalásszerűen, legföljebb néhány mondatban emlegették a legényszervezeteket.

A gyűjtőmunkában a fordulatot, újabb jó évtized múltán, az 1940-es évek hozták meg. 1942-ben írta, majd 1960-ban jelent meg Csete Balázsnak az a tanulmánya, amely most már egészében egy kalotaszegi falu: Nyárszó téli legényünnepeit tárgyalja.⁹ Ugyancsak Nyárszón írta 1941–43-ban Kresz Mária *A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban* című doktori értekezését. E munkából csak részletek jelentek meg. Kettő közülük: az egyik 1944-ben, a másik 1960-ban a legényszervezettel és a téli legényünnepekkel is kellően foglalkozik,¹⁰ mígnem a szerző 1973-ban önálló tanulmányban is összefoglalta a témára vonatkozó kutatásait.¹¹

Az 1856–1973 között egymástól messzire szétszórt, szinte egyik kezünk ujjain megszámlálható, nagyrészt szűkszavú, a legjobb esetben is csak vázlatos leírások után aligha lesz érdektelen egy kalotaszegi falu téli legényünnepeit lehetőleg minden részletre kiterjedően, a maguk egységében és összefüggéseiben bemutatni. A gyűjtés idején a szokások Kiskapuson még éltek – utolsó virágzásukat érték –, és csak a gyűjtőpont kiválasztásának véletlenjén múlt, hogy már akkor szegényesebbek voltak, mint Kalotaszeg egyik legrejtettebb, leghagyományörzőbb falujában, Nyárszón.

Dolgozatom közlése annál is indokoltabb, mert az utóbbi években, a társadalomnéprajzi érdeklődés jegyében, a legényszervezetek és legényünnepek tanulmányozása újabb lendületet vett. Így Bura László 1977-ben a Máramaros megyei Domokosról az „évázás”-t közölte,¹² Imreh Barna 1978-ban a Brassó megyei Alsórákosról a „legénysereg” téli ünnepeit ismertette,¹³ Salamon Anikó pedig 1979–81-ben, majd kilencven évvel Czucza János leírása után, Kalotaszentkirályon az egyik legényünnepi epizód, a botozás jelentéseit vizsgálta.¹⁴ Mindezeknél átfogóbb azonban Seres András tanulmánya: ő a barcasági és erdővidéki, továbbá a Bodza, Nagy-Küküllő, Nyikó és Homoród menti ifjúság szervezeteiről, illetőleg téli mulatságairól közölt összefoglalást.¹⁵

Gyűjtőútjain Seres a Bodza vidéki román legényszokásokat is leírta, majd közölte tanulmányában. Eljárása ezen a téren is a magyar–román folklórkapcsolatok tanulmányozásának lehetőségeire emlékeztet. Román vonatkozásban alapvető forrásmű Traian Herseni új monográfiája, teljes román és gazdag nemzetközi forrásanyaggal.¹⁶

Az ünnepek előkészületei

1. Az elsőlegények választása. A falu nagylegényeinek elismert vezetői, valamint a téli legényünnepek kibontakozásának és zavartalan lefolyásának felelős irányítói az *elsőlegények*. Számuk kettő, mégpedig egy mindig a Nagy, egy pedig a Kis utcából. Megválasztásuk és lemondásuk korunkban már semmiféle ceremóniával nem jár, sőt úgyszólván különösebb föltétele sincs: hallgatólagos megegyezéssel mintegy kiválasztódnak a többi közül. Túlnyomórészt a nősülés küszöbén álló, legidősebb nagylegények szoktak lenni, ezek ugyanis koruknál és tapasztalataiknál fogva kivívják, illetőleg kiérdemlik azt az elismerést, amelyre az elsőlegényeknek szükségük van. Hivatalukat jobbára csak egy, legföljebb két esztendeig viselik, mert a következő farsang idején rendszerint megházasodnak.

Az elsőlegények a legénység valamennyi közös megmozdulása során éreztetik vezető szerepüket, de azt is meg kell jegyezni, hogy e megmozdulások ma már jobbára csak a téli ünnepekre és a táncokra korlátozódnak: a karácsonyi táncrea s még néhány alkalomra az esztendő folyamán.¹⁷ A táncban ők a rend őrei: vitás esetekben közbelépnek, s szavuk mindig meghallgatásra talál, szinte parancsnak számít. Vita úgyszólván csak akkor adódik, amidőn két legény összetűz, hogy a zenészek melyik nótát húzzák. Ilyenkor a jelenlévő elsőlegény egy harmadik nótát parancsol, s a vitázó felek egyikének sem lehet a döntés ellen szava. Az öregek is azt mondják, hogy emlékezetük szerint a táncban egy-egy nézeteltérés sohasem fajult verekedéssé.

Az elsőlegények belső vezető szerepe összefonódik azzal a sokféle szervezéssel és ügyintézással, amelyeknek különböző formáit a maguk helyén látni fogjuk – végül pedig a kifelé való képviseléssel válik teljessé. A legénység nevében ugyanis ők érintkeznek és tárgyalnak mindenkiel: magánemberrel vagy hatósággal akár a faluban, akár a falun kívül, és ha valamiben megállapodnak, az az egész legénységre kötelező. Ünnepek másod- és harmadnapján, amidőn együtt mennek istentiszteletra, a legények sorát ők vezetik be, illetőleg ki a templomból. Ünnepek első napján a legények közt elsőnek kapják az úrvacsorát. Kiemelkedésük akkor a legszembevetőbb, amikor a legénység körében közvetlenül érintkeznek a falu népével, például a kántálóestén. Kántáláskor mindig az elsőlegény lép be először a házba, ő ül a gazda mellett a legelső helyre, a gazda reá köszönti a pálinkát, s főként ketten, ő meg a házigazda viszik a szót.

2. A muzsikások fogadása. Az elsőlegényeknek ajánlatos már két-három héttel az ünnepek előtt *muzsikás cigányokat fogadniok*, ugyanis a faluban egyáltalán nincsenek zenészek, s a környéken is ügyeskedni kell, nehogy a többi falu legénysége valamennyit lefoglalja. Gyaluból, Gyerővásárhelyről, Szászfenesről, nemegyszer Kolozsvárról szokás szegődtetni őket, rendszerint hármat-négyet: egy-egy *elsőmuzsikást* vagy *prímást*, egy *kontrást* és egy *gordonost* vagy *bőgőst*. Idők folyamán néhány környékbeli prímás és a kiskapusi fiatalság között hagyományos kapcsolatok szövődtek: a gyerővásárhelyi Náci és Cifrus, a gyalui Kincses és Rudi szívesen *állt bé* a táncokra *muzsikálni*. Az állandósuló kapcsolat mindkét fél számára előnyös: a fiatalok nem maradnak zenész nélkül, a zenészek pedig a négy nap keresetből családostul elég jól kitelelnek. Az elsőlegények csak a prímással tárgyalnak és őt fogadják meg; a kontrásról és a bőgősről maga gondoskodik. Javadalmazásuk általában háromféle: pénz, termény és kalács. Mindezt együtt veszik át, és a maguk belső rendje szerint osztóznak rajta. Ezenkívül az is az övék, amit kántálóestjükön a házaknál kapnak.

Távolról jövő, ritka vendégek lévén, a faluban kellő megbecsülésben részesülnek; annál is inkább, mert nélkülük a tánc teljességgel lehetetlen volna. Kiskapusra a hagyományos megállapodás szerint gyalog jönnek, mert hangszereiken kívül nincsenek csomagjaik, de az ünnepek után szekérral küldik őket haza járandóságaikkal.

Ünnepek szombatján estefelé érkeznek a faluba. A legénység a kocsmában várja őket, s az elsőlegényekkel megisznak egy liter pálinkát, hogy „jó kedvük legyen”. E kocsmai ismerkedés után következik a legények utolsó kántálási próbája, majd reggelig tartó kántálása, s ezzel párhuzamosan a muzsikások kántálása.

A muzsikások általában valamelyik elsőlegénynél alusznak a *pajtá*-ban. Naponta háromszor kapnak ételt, mégpedig a késői lefekvés miatt a *reggelit* 10–11 táján, az *ebédet* délután 3–4-kor, a *vacsorát* este 10 körül. Az étkeztetés a nagyleányok dolga: mindenik nagyleány egyszer ad enni mind a négynek. A sort a falu alsó végén kezdik, s minden étkezéskor a következő leány a soros; a következő táncos ünnep alkalmával az étkeztetés sora ott folytatódik, ahol az azelőtti alkalommal abba hagyták. Ha időközben valamelyik leány szolgálni megy és nem tud az ünnepekre hazajönni, vagy férjhez megy, őt átugorják. Az étkezés nem a leányok házában folyik, hanem mindvégig a táncolóházhoz közel vala-

melyik házban, azért, hogy a muzsikuskok ne fáradjanak és az időt a járkálással ne vesztegessék. A koszt ellen semmi panaszuk nem lehet, mert mindenik leány kitesz magáért: nemcsak azért, mert egy esztendő során legföljebb egy étkeztetés nem kerül különösebb megerőltetésbe, hanem főleg azért, mert a legények is látják.

Az ünnepek idején a muzsikuskok az elsőlegények védnöksége alatt vannak; ezek a részegektől megvédik, vagy bármilyen bonyodalomtól távol tartják őket. Helyzetük akkor válik kritikussá, amikor a táncnak éjszaka vége van, az elsőlegények már nincsenek ott, a leányok és a komolyabb legények szintén hazamentek, ők pedig a részegek karmai közé kerülnek. Ezek a további mulatozás szándékával mindenáron magukkal akarják cipelni őket, és senkihez sem fordulhatnak védelemért. Ilyenkor megszöknek, ahogy tudnak, de az is megesik, hogy csak ütlegek árán szabadulnak.

3. A táncolóház kibérelése. A *táncolóház* egy olyan nagyobb lakószoba, amelyet tulajdonosától a tánc céljaira 25-én délutántól 29-én reggelig szokás kibérelni. Sok válogatásra nincs mód, mert az egész faluban alig van három-négy ilyen nagyobb szoba: Kovács Pista, vagyis *őreg Kovács háza* a Nagy utcában az Alszezen; Vincze Bandi János, vagyis *Bandiék háza* az Agyagosban; Rác Bandi Marciék, vagyis *Rácbandiék háza* a Nagy utcában a Felszezen és Vincze Bárdos Gáspár, vagyis *Gaszkóék háza* a Kis utcában. Ezek közül azt választják, amelyikhez a legolcsóbban hozzájutnak. Az alkudozás az elsőlegények dolga. A bér kizárólag pénzösszeg szokott lenni, általában az összes ünnepi pénzkidadások egyharmada: ez a harmad jut a táncolóház gazdájának, a másik kétharmad a muzsikuskoknak.

1945 decemberében, mivel az egész ünnep a művelődési otthonban folyt, nem volt szükség táncolóház bérlésére.

4. Az énekpróbák. A kántálóest előtt egy héttel kezdi meg a legénység a kántálási próbákat; sem ilyenkor, sem általában végig az ünnepek alatt paptól, tanítótól irányítást vagy segítséget nem kérnek és nem kapnak.

A próbák célja a kántálóénekek begyakorlása. A gyakorlás esténként folyik a nagyleányok *fonóházában*. Mivel a faluban csak egy ilyen fonóház van, a Kis és Nagy utcai legények ezúttal nem válnak külön, mint kántálás idején.

A legénység a fonóházban valamelyik sarokba húzódik, s a próbát a legjobb hangú legény vezeti; ez legtöbbször nem az elsőlegény szokott lenni.

24-én este, a muzsikuskok kocsmái fogadása után, a kántálás megkezdése előtt van egy utolsó „főpróba” a táncolóházban. Itt – először és utoljára – már nem együtt próbálnak, hanem kétfelé oszlanak, mint ahogy kántálni fognak. A próba után kántálóútjukra indulnak.

5. A kántáskalács. Az előkészületekből a háziasszonyoknak jut a *kántáskalácsok* sütése. E kalácsok semmiben sem különböznek a szokványos kerek kalácsoktól: az ünnepi alkalom miatt kapták megkülönböztető nevüket.

A háziasszony ünnep előtt, sütéskor pontosan számba veszi, hogy milyen kántáló csoportok látogatását várhatja, s a kántáskalácsok számát és nagyságát ahhoz méri. A legkisebb kántáskalács súlya 1 kg kö-

rüli, s ezt a szerencsétlenek, kelekótyák kapják. A legényeké eléri a 3 kg-ot is, mert nekik szégyellnének kisebbet adni. A kislegényeké közepes súlyú, mintegy 2 kg.

Ünnep első napjának reggelén az elsőlegények a kántáláskor kapott, zsákokba gyűjtött, s az éj folyamán egyik-másik háznál hagyott kalácsokat összeszedik, s vagy valamelyikük lakására viszik, vagy a táncolóházban ládába zárják. Esténként felvagdálnak néhányat belőlük, s a táncközi szünetekben kiosztogatják a táncosoknak. Gyakori, hogy a muzikusoknak, megállapodás szerint, a termés mellett, szintén kell több-kevesebb kalácsot adni. Ha még ezen kívül is maradna fölöslegbe, azt az ünnepek után eladják. Általában a falu szegényebbjei szokták megvenni, akiknek nincs módjuk sütni, s amíg tart, kenyér helyett használják.

Az ünnepek résztvevői

1. A nagylegények. A *nagylegények* vagy egyszerűbben *legények*, a falunak a konfirmációval és a *leginyavatással* kezdődő, majd a házassággal lezáruló férfinemzedékei. Gyűjtőnevük: a *legénység*. Ők a téli ünnepek messze kimagasló és állandó főszereplői: az ünnepek túlnyomórészt értük vannak és elsősorban nekik szólnak. Szerepüket részben megosztják az életkoruknak megfelelő *nagyleányokkal* vagy egyszerűen *leányokkal*.

A téli ünnepek a nagylegények számára nemcsak az esztendő, hanem – lakodalmukat leszámítva – az egész életük soha vissza nem térő és semmi mással össze nem mérhető, feledhetetlen napjai. Ha ugyanis az ünnepek grafikonját nem egy esztendő, hanem egy emberélet tartamára szerkesztjük akkor a görbe a nagylegényi korban éri el a csúcsát, ez a csúcs pedig egybevág az esztendő grafikonjának csúcsával is. Valóban, alább majd látni fogjuk, hogy az ünnepek grafikonja fokozatosan emelkedik a gyermekkortól a nagylegényi kor felé: a gyermekek még csak kicsiben, a kislegények már a legényéletre készülődve gyakorolják az ünnepi hagyományokat. A grafikon folytatólag, a legény- és leányéletet lezáró házasság után, egyszerre a mélybe zuhan: a házasoknak az ünnepnapokon már csak főként a legénységet fogadó rövid házigazdai szerep jut, az öregek pedig ebből is kikopnak és a néző szerepével maradnak.

Az épp csak konfirmált, 15–16 éves, valamint a katonaságtól visszatért, nősülni szándékozó 25–26 éves nagylegényeket évtizednyi korkülönbség választja el egymástól: a falu legénysége mintegy tíz évjára tagolódik. A korkülönbség miatt mindenik legény *egykori* társai: az ugyanazon évjáratúak közt találja fel magát a legkönnyebben és a legjobban, hisz egy évben születtek, az iskolában osztálytársak voltak, együtt konfirmáltak, együtt mennek sor alá, együtt rukkolnak be, katonáskodnak, majd szerelnek le és térnek vissza a faluba. Az is gyakori, hogy a katonaság után ugyanabban az évben nősülnek. Halálukig „egykori”-nak nevezik egymást, s összetartozásukat azzal is erősítik, hogy *komák*, vagyis egymás gyermekeinek keresztszülei lesznek.

A mintegy tíz évjáraton kívül két fontos határvonal a legénységet további három korcsoportra osztja. Az egyik határ a sorozás, mert a *reguta* számít „igazi” nagylegénynek; a másik a leszerelés, mert a ka-

tonaviselt nagylegények határozottan elkülönülnek a másik két korcsoporttól.

Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert a legényélet során kiemelkedően csak a tánc és a december 24–28-a közötti ünnepi ciklus az az alkalom, amidőn a nagylegények között minden korkülönbség viszonylag huzamosabb időre – napokra – megszűnik, illetőleg összemosódik; amidőn a legénység valamennyi évjárata napokon át együtt van és valóban egyöntetű közösséggé ötvöződik.

2. A muzsikusok. A muzsikusok csak egyetlen alkalommal: a kántálóestén válnak el a legénységtől, mert különben mindig az ünnepnapok különböző mozzanataihoz szolgáltatják a *muzsikát*. Karácsony szombatján este, miután megérkeztek a faluba és a kocsmában poharazva megismerkedtek a legénységgel, külön kántálóútra indulnak.

Körútjukat a Nagy utcában kezdik. Házról házra járnak, s mivel kántálásuk egy-egy családnál sokkal rövidebb ideig tart, mint a legényeké, a Nagy utcai legénységet hamar maguk mögött hagyják, kántálásukat nem zavarják. Éjfél felé már végeznek a Nagy utcával, és a Kis utcában folytatják. Vigyáznak, hogy a Kis utcai kántáló legénységet szintén elkerüljék. Hajnaltájt a Kis utcát is befejezve, szálláshelyükre mennek pihenni.

Kántálásuk úgy indul, hogy a *tornácban*, vagyis az ajtó előtt megállva húzni kezdik a *Krisztus urunknak áldott születésén* kezdetű református egyházi éneket.¹⁸ A gazda nyomban megnyitja az ajtót, mire bemennek és a megkezdett dallamot a házban folytatják. Nyomukban belép négy legény is; a muzsikusokat két-két Nagy, illetőleg Kis utcai legény kíséri, akiknek egész éjjel az a dolguk, hogy a muzsikusokra felvigyázzanak. Inniok nem szabad, a háziaktól semmit el nem fogadhatnak. Részben arra ügyelnek, hogy a zenészek, akik a faluban nem járatosak, ne tévedjenek baptistákhoz, részben pedig arra, hogy ne igyanak, hanem minden adományt összegyűjtsenek, megőrizve józanságukat és az est komolyságát.

A muzsikusokat kísérő négy legény részben önként vállalkozik, részben az elsőlegények kéri fel őket; ha a megbízatást vállalják, becsületből végig helyt kell állaniok. Különösen a jól *figurázó* (táncértő-kedvelő) legények szeretnek a zenészekkel kántálni, mert kedvükre kitáncolhatják magukat. Az egyházi ének végeztével ugyanis a zenészek – azokban a házakban, amelyekben erre igény mutatkozik – *figurást* húznak, mire a kísérő legények a háziakat rövid táncal gyönyörködtetik. Ezután, különösen nagyleányos házaknál, *ropogós csárdás* következik, és a legények a leányt megtáncoltatják. Ha a gazdának kedvenc nótája van vagy valamilyen nótát kíván, a zenészek azt is szívesen elhúzzák. Ezután átveszik a kalácsot, a magukkal hozott korsóba betöltik a nekik szánt pálinkát, s minden jót kívánva továbbindulnak.

3. A kislegények. A gyermekkorból már kinőtt, de még nem konfirmált *kislegények* ünnepi szokásairól már csak félmúltban beszélhetünk. Az utóbbi években ugyanis a háborús helyzet és hangulat nyomása alatt, másrészt pedig azért, mert a falu szaporulatának egyik hullám völgyében, viszonylag csekély számuk miatt, nem tudtak a nagylegényekhez hasonlóan korcsoporttá szerveződni-ötvöződni, kiejtették kezük-ből a hagyomány fonálát.

Pedig régebb, az életkoruknak megfelelő egyszerűsítésekkel, mindenben a nagylegényeket utánozták. Náluk is volt két vagy négy elsőlegény: ezek rendszerint a legidősebbek. Külön táncolóházat béreltek, zenészeket fogadtak, s ezeket négyen közülük éppúgy kísérték házról házra, mint a nagylegények. Ők is jártak kántálni, a kalácsokat összegyűjtötték, majd a táncban elfogyasztották. Különbségek nyilvánvalóan adódtak. Az éneket nem tudták olyan jól *kanyargatni*, mert még kezdők, ezt az előadásmódot csak most tanulják. Nagyon ritka esetben hívták be őket a házba; a kalácsot kivitték és úgy adták át nekik. Ez az időmegtakarítás egy egész falura számítva oly nagy, hogy egy csoportot alkotva is végig tudták kántálni mind a két utcát, illetőleg a református családokat. Mivel a nagylegényeknél korábban útnak indultak, éjfélre már ágyba bújhattak.

A táncban szintén a nagylegényeket utánozták. Fát gyűjtöttek és tojást szedtek. Táncengedélyüket csak a csendőrségtől kellett kérniök, érte az összegyűjtött 50–60 tojást adták. Kötzni nem jártak, így hát éjszakánként rendszeren pihenhettek. Mustármag-osztáskor pálinka helyett vizet ittak, negyednap este viszont a kisleányokat a nagylegényekhez hasonlóan szintén édesített borral kínálták – természetesen kis mennyiségben. Faeladás után a kocsmában gyülekezve némi bort rendeltek; ez az egyetlen eset, amidőn szülői jóváhagyással kocsmába mehettek és ihattak. Ez a szokás is egészen új, mert régebb ilyesmiről szó sem lehetett.

4. A gyermekek. A *fiúgyermekek* ünnep szombatján este sötétedéskor, 5–6 óra tájban három-négy személyes kisebb csoportokba verődnek, s végigjárják a szomszédokat, ismerősöket, rokonokat. Az ablak alatt megállva engedélyt kérnek a kántálásra, s ha a válasz igenlő, eléneklik a *Pásztorok, keljünk fel* vagy a *Sok számos esztendőket* kezdetű éneket. Utána valamelyikük rövid kis köszöntőt mond; a 9 éves Vincze (Peti) Sándortól jegyeztem le a következő *rigmust*:

Eljött a szép karácson
Borzos szakállával,
Fenyegtetnek engem
Kétágú korbáccsal.
Nem kell nekem korbács,
Csak egy darab kalács,
Ha nincs a ládába,
Van a kamarába,
Csak egy fél jutna
Az én tarisnyámba.

A köszöntő után a háziasszony be sem hívja őket, hanem kiadja nekik az almát, diót, pénzt vagy ehhez hasonló ajándékot. Ennek jobban örvendenek, mintha kalácsot kapnának.

5. A fiatal emberek. A *fiatalembereknek*, vagyis fiatal házasoknak az ünnepi szokások sorából közös élményül mindössze egy-egy mulatozás jut december 26-án és 27-én, István és János napján este.

István napján estefelé a kocsmában gyülekeznek, de nem korcsoportjuk összetartó ereje, hanem inkább baráti kapcsolataik vonzzák őket

ide. Mivel kántálni nem jártak, mintegy annak pótlására vagy hangulatának fölidezésére *kanyargatva* eléneklik a *Krisztus urunknak áldott születésén* kezdetű éneket. Éjfél után egy-két óráig mulatoznak; ekkor, esetleg már korábban átmennek valamelyikükhöz és ott folytatják.

Három óra felé fölkerekednek, s mivel közöttük is jócskán van István nevű, sorra járnak azokat. Ez az istvánkozás azonban egészen egyszerű: köszöntő és bármilyen szertartásos szokáselem nélkül csak kötetlen jókívánságra és mulatozásra korlátozódik.

Másnap éjjel ugyanígy a Jánosokat veszik sorra. Az utcán, amíg egyik háztól a másikig mennek, a legénységhez hasonlóan ők is énekelnek. Széles jókedvükben azt is megkísérlik, hogy a zenészeket a legényektől valamiképp magukhoz kaparintsák, de szándékuk legfőljebb összetűzéshez, vagyis kisebb-nagyobb szóváltáshoz, veszekedéshez vezet.

6. A baptisták. A faluban néhány baptista család minden közös ünnepi hagyományból kivonja magát. Többen közülük jól hegedülnek. Ezek az ünnepek előtt néhány nappal találkoznak és összepróbálják a *Szívünk vígsággal ma bétölt*, valamint a *Pásztorok, pásztorok, örvendezve* kezdetű éneket,¹⁹ mindkettőt *cifrázva*. 24-én este megindulnak és valamennyi baptista családot végigjárják. Kérezkedés nélkül belépnek a házba, körbe állnak és egymás után elhúzzák a két említett éneket. Süteménnyel, gyümölcscsel szokás megkínálni őket, azonban oly keveset időznek, hogy le sem ülnek; állva eszegetnek.

7. A kelekótyák. Majd mindig akad a faluban két-három szerencsétlen, félbolond *kelekótya*; nemcsak gyermekek, hanem felnőttek is, mint Csürki Feri vagy Török Gyuri. Ők egyenként, egymástól függetlenül, szintén ki akarják venni a részüket az ünneplésből. Átalvetőt vesznek magukhoz s ünnep szombatján este 8 óra tájban megindulnak a falu alsó végétől fölfelé. Az ablak alatt eléneklik *Az Istennek szent angyala* vagy a *Szívünk vígsággal ma bétölt* kezdetű éneket a maguk szerencsétlen módján; de senki sem neveti ki őket. Utána köszöntőt mondanak, nagyon egyszerűt és rövidet, ilyesfélé:

Áldom, magasztalom seregeknek urát,
Hogy elhozta nekünk ez karácsony napját.
Karácsony napjára szépen viradhatok,
Ennek hajnalára bíkivel jussatok.
Ma született Krisztus hozzon békességet,
Kívánom, hogy az Isten áldja meg keteket.

A háziasszony kilép és átadja nekik a számukra készített kántáskalácsot. Csak kalácsot kapnak, mást nem, ezt viszont mindenki szívesen adja, mert tudja, hogy reá vannak szorulva.

Az ünnepek lefolyása

1. A fagyújtás. Az ünnepek előtt két héttel, vasárnap ebéd után az egyik elsőlegény – amelyiknek szebbek az ökrei, vagy ha ökre nincs, a lovai – szekérbe fog. Az ökrök vagy a lovak nyakán csengő, párosával is, hogy minél szebben és hangosabban szóljon. A fogattal, amely tele van nótázó nagylegényekkel, a falu alsó végére mennek s ott megfordulva, fölfelé indulnak. Közben már mindenik református ház gazdája

a kapu elé hordott néhány – általában 5–10 – szál száraz tüzelőfát, ágat, mégpedig *hosszan*, vagyis feldarabolás nélkül, miként az erdőből hazahozzák. A legények a kapu előtt a fát a szekérre rakják és tovább mennek, amíg a szekér megtelik. Ilyenkor az ökröket kifogják, üres szekér elé állítják, s a tele szekeret ott az úton hagyják. Rendszerint kétszer kell kifogni az állatokat, mert a faluban általában három szekér fa szokott összegyűlni.

E *fagyűjtés* végeztével mind a három szekeret a falu közepére vonatják, ahol már várják őket azok a gazdák, akik fát akarnak vásárolni. A fát ugyanis a legénység eladja, mégpedig annak, aki a legtöbbet ígér érte. Megtörténik, hogy egy gazda megveszi az egészet, máskor szekerenként sikerül eladni.

Estére a fa gyűjtésével is, eladásával is végeznek. A kapott pénz egy részéből (általában harmadából-negyedéből) cukrot, szeszt vásárolnak és *cukrospálinkát* vegyítenek; háborús cukorhiány idején *gabonapálinkát* vettek. Akkor este a táncolóházban közösen meg is isszák. Ilyenkor a leányok nincsenek ott, de ivás után, amidőn a legények csoportosan, nagy énekszóval le-fel sétálnak a falu utcáin, leányok is csatlakoznak a szeretőjükhöz.

A fagyűjtés a falu előzetes hozzájárulása a legényünnepekhez. A táncengedélyt ugyanis 1920-ig a szolgabíróságnak, utóbb a csendőrségnek fizetni kellett, s ami pénz ezen fölül marad, azzal a muzikusokat szokás megelőlegezni.

2. A tojásgyűjtés. A nagyhét első napjainak valamelyikén estefelé a két elsőlegény egy nagy kosárral megindul és végigjárja a református házakat. Ezúttal csak oda mennek, ahol nagyleány van a családban; ezeknek a száma a faluban mintegy 25–30. Az elsőlegények mindenütt három-négy tojást kapnak és a kosárba gyűjtik.

A *tojásgyűjtés* szintén előzetes hozzájárulás a legényünnepek sikeréhez, ugyanis a csendőröknek egy időben a táncengedély kiváltásakor tojást volt szokás adni. Utóbb a csendőrség a tojást nem fogadta el, de azért a szokás nem merült feledésbe: másnap este a legénység a táncolóházban egy nagy rántottát készített belőle.

3. A kántálóeste. Ünnepe szombatjáról, vagyis a december 24-éről 25-ére virradó éjszaka van a *kántálóeste*. 1932-ben központi egyházi kezdeményezésre egy nappal el akarták halasztani, azért, hogy ünnep első napján délelőtt senki – különösen legény – ne legyen ittas a faluban. Három-négyen utaztak ki Kolozsvárról, a pap összehívta az ifjúságot, s úgy igyekeztek a lelkükre beszélni, ám sikertelenül: a reform az egész 24–28-a közötti, bizonyonnyal évszázadok alatt kialakult ötnapos ünnepi rendet megbontotta volna.

A *kántálás* jó sötétben, 8 óra körül kezdődik, s mivel minden református családot *megkántálnák*, virradatkor, gyakran reggel ér véget. A hegyek felől lefelé tartó *Kapus-patak* a falu közepén folyik végig és a falut hosszanti irányban két részre osztja. A bal partjára épült szabályos házsor a *Nagy utca*. Ha a falut Nagykapus felől víz ellenében föl-felé megközelítjük, a Nagy utca alsó része az *Alszeg*, a *Kertköz* nevű, néhány háznyi kis mellékutcájával, felső része pedig a *Felszeg*, *Agyagos* nevű kis mellékutcájával. A patak jobb partján, ezúttal már nem-

csak szabályosan a patak mentén, hanem részben attól eltávolodva, részben azzal bezárólag háromszöget alkotva épült a cikcakkos *Kis utca*, víz mentén fölül *Szegelet* nevű házcsoportjával. A falu e településrajzában megfelelően a *nagyutcaiak* (a Kertközt és Agyagost is számítva) és a *kisutcaiak* (a Szegeletet is számítva), vagyis a legénységnek a Nagy, illetőleg Kis utcában lakó része külön-külön csoportot alkotva szokott *kántálni*. Indulás előtt a táncolóházban gyülekeznek egy utolsó énekpróbára, s azután indulnak körútjaikra.

A két utca házainak száma nagyjából azonos; az egyikben-másikban lakó legények száma szintén. A falu legénységének száma általában 40–50 közötti, vagyis egy-egy csoportba 20–25 nagylegény jut. Ez a szám az éjszaka folyamán nagyon változik, annyira, hogy a kántáló csoport néha 5–6 személyre zsugorodik, máskor meg ismét felduzzad. A hullámzásnak több oka lehet. Azok a legények, akiknek a szeretőjük a másik utcában lakik, idejében átmennek oda és egy-két órára ahhoz a csoporthoz csatlakoznak, hogy szeretőjük házában megkántálásából ki ne maradjanak. A nagylegényes és nagyleányos házak, valamint a köztisztelőben álló, közkedvelt gazdák házai általában vonzzák a legénységet. Ha az ilyen barátságos családoknál az idő nagyon eltelik, és a kántálás sietni kell, két kisebb csoportra oszlanak, vagyis párhuzamosan egyszerre két háznál kántálnak, a legrövidebb köszöntőket mondják, és csak akkor egyesülnek, amikor ismét valamelyik házba behívják őket. A Nagy és Kis utcai csoport között bizonyos fokig versengés folyik: melyik járja végig kántálóútját fegyelmezettebben, s melyik gyűjt a közös fogyasztásra vagy eladásra több kalácsot.

A táncolóházban az utolsó énekpróba után a zenészek *legényest* húznak, hogy a legénység „kitombolhassa magát”. Ezután kétfelé válva, körútjuk kiindulási helyére vonulnak; a *nagyutcaiak* az Alszegre, a legelső házhoz, a *kisutcaiak* hasonlóan saját utcájuk alsó végére. Így ma a kántálás mindkét utcában víz ellenében halad. Régen több volt a felszegi legény, s akkor még a Felszegen kezdték a kántálást, vagy tíz év óta azonban a mostani irányt tartják.

Az indulási helyet nagy nótaszóval közelítik meg. Az *Esik a fergeg, ázik a köpenyeg* és *Le az utcán, a Nagy utcán* kezdetű dalokat majd mindig dalolják, de mást is, ami épp eszükbe jut. A kisutcaiak utcájuk végére érve, azonnal megkezdik a kántálást. A muzsikusok hagyományosan a nagyutcaiakkal tartanak, zenéjükkel a legények énekét kísérik. A legelső házhoz érve, a legények megállapodnak s cigarettázással, beszélgetéssel várakozva töltenek néhány percet. Ez a kis idő arra való, hogy közben a zenészek, akiknek ez éjjel a legénységhez többé már semmi közük, az első házak megkántálásával időbeli előnyt nyerjenek s a legénységet többé ne zavarják.

Minden református családot meg szokás kántálni; valamelyikük elmulasztása sértésnek, bántalomnak számítana. A baptista házakat viszont elkerülik: mivel ők nem kedvelik a zajos mulatozást, számukra épp a kántálás jelentené ugyanazt a bántalmat, mint a reformátusoknál a mellőztetés. A kántálás szigorúan a házak sorrendjében folyik. Pappal, tanítóval sem tesznek kivételt; őket is csak akkor tisztelik meg, amikor házuk sorra kerül.

A kántálás úgy folyik, hogy a legénység megáll az ablak alatt és valamelyik jóhangú társuk után indulva, *ősi szokás szerint kanyargatva* eléneklik a *Krisztus urunknak áldott születésén* kezdetű egyházi éneket. Ennek végeztével valamelyikük verses *köszöntőt* mond. Mind fel vannak készülve a köszöntő-mondásra, s az éj folyamán általában valamennyien sorra kerülnek. Nagyleányos háznál a köszöntőt a leány szeretője szokta mondani. Ha nincs szeretős viszony, akkor egy rokon fiúé vagy keresztfiúé az elsőség. E kapcsolatokon túl a köszöntő terjedelme, minősége és szép előadásmódja is számít. A legszebb, leghosszabb szöveget benn a házban, az *Ó kedves vendég...* kezdetű ének utáni köszöntésre tartogatják.

Az ablak alatti köszöntő után, ha a legénységet nem akarják a házba behívni, a háziasszony kilép és átadja nekik a kántáskalácsot; ezt egy zsákba rakják. A zsákot *rendre*, vagyis sorban felváltva hordják, s amikor megtelik, újat kezdenek; a tele zsákot annál a háznál hagyják, ahol épp vannak. Reggel az elsőlegények kötelessége gondoskodni a kalácsos zsákok összegyűjtéséről. A kalács átvétele után boldog ünnepeket kívánva köszönnek és tovább indulnak.

Ha a háziak be akarják hívni őket, akkor a köszöntő elhangzása után a gazda kiszól: „Gyertek be.” Bemennek, a szoba közepén körbeállanak, s szintén „kanyargatva”, az *Ó kedves vendég, nálunk szállj* kezdetű egyházi éneket éneklik. Ezután valamelyikük ismét köszöntőt mond, majd a számukra már készen megterített asztal köré ülnek. A gazda pálinkával telt üveget fog a kezében, az elsőlegényre köszönti, iszik és átadja. Ugyanakkor egy másik üveg is útnak indul az asztal körül az ellenkező irányba, tehát *két üveg a gazda két keze felé*. Az üveget mindenik legény az utána következőre köszönti, iszik belőle s úgy adja tovább. Így járnak az üvegek kétszer-háromszor körbe. Közben eszegetnek az asztalra kitett kalácsból; ez újabban, néhány év óta süteményekkel váltakozik. Egész idő alatt nótáznak is, ami épp eszükbe jut.

A gazda még marasztalná a legénységet, ők azonban csakhamar felállanak, mert még sok helyre kell menniök. Ismét körbe állanak, eléneklik a *Szívünk vígsággal ma bétölt* kezdetű éneket, ezúttal már nem „kanyargatva”, hanem *kóta szerint*. Még egy köszöntő zárja kántálásukat, és tovább indulnak.

1944 telén, a második világháború e súlyos időszakában úgyszólván mindenki féltett, siratott, gyászolt valakit a faluban. Akkor a legényünnepek sora is – minden zene, tánc és mulatozás nélkül – kizárólag a kántálásra korlátozódott. De még az is leegyszerűsödött, illetőleg jelképes értelmet nyert: a faluban tartózkodó legények nem járták végig az egész falut, csak a nagyleányos családokat, lett légyen a ház legénye akár otthon, akár valahol a távolban.

4. Az első, másod- és harmadnapi tánc. Ünnepe első napján, 25-én délután 3 óra tájban kezdődik a táncolóházban a *tánc*. Jelen vannak elsősorban a nagyleányok és a nagyleányok. A *bokrétás szerető*, vagyis az a legény, akinek előző nap a leány *csináltbokrétát* küldött, a bokrétával a kalapjában maga megy a leány után, otthonról a táncba viszi, majd éjfél után hazakíséri. Mindvégig együtt táncolnak, és csak a legény ajánlhatja fel a leányt egy-egy táncra valamelyik barátjának. Ha

a bokrétás szerető nem megy a leány után, vagy ha a táncban elhanyagolja, akkor viselkedése elhidegülést és a szerető viszony megszakításának szándékát, illetőleg megszakítását jelzi.

Az a nagyleány, akinek még nincs komoly szeretője, legénykísérő nélkül maga megy a táncba, és azzal táncol, aki felkéri. Különböző ezek a maratoni táncmulatságok a legkiválóbb alkalmat kínálják az újabb szerető viszonyok kialakulására.

Épp e viszonyok helyzetének, változásainak és távlatainak megfigyelése, valamint megtárgyalása végett jelenik meg a táncban több legény és leány anyja; a sarokba és a szélekre húzódva székeken, padokon ülnek, hogy a táncot ne akadályozzák. Ők maguk egyáltalán nem táncolnak, annál inkább jár a szemük és a szájuk. Ez annyira zavarja a fiatalokat, hogy egyik-másik anya kívül marad és az ablakon át leskelődik, hogy a gyermeke *ne szígyelje magát* – a leskelődésnek azonban némelykor épp ellenkező a hatása.

Végül jelen vannak az ifjú házások: a *fiatalemberek* és a *menyecskék* is, akik házasságuk után néhány évig ezeken a táncokon mintegy elbúcsúznak fiatalságuktól, illetőleg a fiatalság ünnepeitől és szórakozásaitól. Nem mind jönnek, csak akiknek kedvük van. Férj-feleség mindig együtt jönnek és kizárólag egymással táncolnak. Csak este 7 óra tájban érkeznek, és 10 körül hazamennek. A fiatalság vendégeinek számítanak, vagyis az ünnepek kiadásaihoz semmivel sem kell hozzájárulniuk.

A fiatalság tánca éjfélig tart. Ekkorra már jól kimerülnek, s különben is istvánozni készülnek, így véget vetnek a mulatozásnak. A leányok hazamennek és nyugovóra térnek. A legények nem otthon, hanem a zenészekkel együtt a táncolóházban fekszenek le, hogy alig két-három óra múlva fölkeljenek és istvánozni induljanak.

Másodnapján ebéd után 2–3 óra körül ismét kezdődik a tánc, s ez megint éjfélig tart. A szétoszlás és a rövid pihenés az előző napihoz hasonló, csak most nem az Istvánokat, hanem a Jánosokat készülnek megtisztelni.

A harmadik nap hasonlóan kezdődik, annyi különbséggel, hogy az éjfélig tartó tánc után most már végre a legények is hazamennek és otthon térnek nyugovóra. Ideje is, mert a sok éjszakázásba és álmatlanságba valóssággal *belépusztulnak*, lesóványodnak. Ami kis idő éjszakánként a táncolóházban pihenésre jutna, azt sem alvásra, hanem a legfékeltenebb hancúrozásra fordítják: kötődnek, tréfálkoznak, a szenderegőket felriasztják vagy az ágyul használt padhoz kötözik, és minden ehhez hasonlót kitalálnak, csak hogy a jókedvből ki ne fogyjanak.²⁰

5. Az István- és János-napi kötözés. Ünnepe első napján éjfélkor, amidőn vége a táncnak, és a leányok hazamennek, az István nevű legények szintén hazasietnek, hogy otthon előkészítsék a legénység fogadását. A legények ugyanis a táncolóházban nem sokat pihennek: 3 óra tájban fölkerelkednek, s csoportosan, a muzsikusoktól kísérvé, hangos nótaszóval megindulnak a Nagy utca alsó vége felé. A legelső háznál, ahol István nevű legény lakik, megállapodnak és bemennek, vagyis megkezdődik a *kötözés*.

A kötözés, a kántálástól eltérően, egy csoportban folyik. Most már a zenészek is a legénységgel tartanak, és miután bent elhangzott a köszöntő, ők is a házba lépnek – nekik azonban csak keveset szabad in-

niok, hogy mindvégig jól muzsikálhassanak. Az istvánozás a Nagy utcában az Alszeztől a Felszeg felé tart, majd a Kis utcában folytatódik és fejeződik be.

A szobában lámpa ég, a házbeli István várja őket. Megragadják vagy ketten-hárman és fölemelik, hogy feje a gerendáig érjen. A *felköszöntőlegény* – bármelyikük, aki a *köszöntőt* tudja – ekként versel;

Örvendek, hogy Isten Szent István napjára
Békével juttatott ennek hajnalára.
Tündököljön élted ragyogó sugára,
Nevednapja legyen szíved vígságára.
Távozzon a bánat tetőled messzire,
Hogy sok István napokat tölthess el békével.
Igyál ebből, István, hogy jobb kedved legyen,
Istennek áldása mindig rajtad legyen,
Szívemből kívánom, s kiáltuk mindnyájan, hogy éljen!

Valamennyien hangos *éjlet* kiáltanak. A felköszöntőlegény kezében teli pálinkásüveg. Az *igyál ebből* szövegrésznél felnyújtja az ünnepeltnek, s az addig iszik belőle, amíg a köszöntő végére nem érnek, s őt a földre ismét le nem eresztik. Valamennyien asztalhoz ülnek, esznek-isznak és nótáznak. Az asztalon csak kalács van és sütemény; közben-közben pálinkával vagy borral nyomtatják. Ha kiürül az a pálinkásüveg, amelyet a felköszöntőlegény hozott, az ünnepeltnek kötelessége azt megtölteni, s a köszöntés végén a legénységet szintén tele üveggel útra bocsátani, ugyanis mindenik Istvánhoz telt üveggel mennek.

A névnap vigadozásban az apa is részt szokott venni, a ház női tagjai azonban nem.

Rövid időzés után fölkerelkednek és tovább indulnak; ekkor már rendszerint az ünnepelt István is velük tart. Útközben egyik háztól a másikig a zene hangjaira a *verbungot*, ezt az előre haladó mozgású legénytáncot járják.

A legények között nagyon sok az István vagy János nevű, van mindenikből vagy 15. Az Istvánok végigjárása el is húzódik késő reggelig, 9–10 óráig. Közben a menet leányokkal is gyarapodik: több nagylegény szeretőjének házához megy, felkölti a leányt, és a szülők beleegyezésével kötözni viszi (hívatlan leány egymagában, szeretője nélkül nem vehet részt a kötözésen). Így reggelig egyre szaporodva, az istvánozás valószínűleg táncos vigadozássá növekszik.

Ünnep másodnapján éjszaka 12 órakor a táncnak hasonlóan vége szakad. Megint rövid pihenő következik, majd 3 óra tájban ismét kötözni indulnak. Ezúttal a Jánosokat járják végig.

Régebb állítólag megtörtént, hogy egyik-másik Istvánt vagy Jánost ágyban találták, sőt törekedtek is arra, hogy álmában lepjék meg. Ilyenkor néhányan belopakodva az ágyhoz kötözték, s csak bizonyos mennyiségű pálinkáért engedték szabadon. A helybeliek értelmezése szerint innen a „kötözés” elnevezés, de ma már a szokást nem gyakorolják.²¹

6. A másod- és harmadnap felvonulás. Ünnep első napján úrcsoraosztás van; erre a legénység nem együtt megy, hanem ki-ki magában, hazulról. Másod- és harmadnapján azonban, a kötözés végeztével,

a táncolóházba térnek vissza. Mivel reggel van, már nem sokáig kell várakozniok. Harangozáskor csoportosan megindulnak, s a zenészekről kísérve, összefogózva énekelnek és kurjongatnak. A Kis utcában, a harangozó háza előtt megállanak és még egy legényest járnak. Ezután csendben, rendben templomba mennek.

A zenészek ugyanott várják őket, s miután kijönnek, ismét legényessel kezdik. Mivel ekkor már a leányok is mind ott vannak, a legényes után csárdás következik. Tánchelyüket a templomból kitóduló falu apraja-nagyja körülállja s úgy gyönyörködik bennük. A harangozó házától nótázva vagy a verbunkot járva ismét a táncolóházig mennek, majd innen hazaszélednek ebédelni.

Az egyház, különösen régebb, nagyon ellenezte ezt az istentisztelet előtti és utáni táncot, azonban semmit sem sikerült ellene tennie.

7. A mustármag osztása és a negyednapi tánc. Ünnepe negyednapján: *aprószenteken* az egész falu a szokott kerékvágásba zökkenve dolgozik, a nagylegények és a nagyleányok azonban még ekkor is ünnepelelnek és vigadnak.

Délelőtt 11 táján a két elsőlegény vagy két liter pálinkával a táncolóházba megy, hogy mindenkit megelőzve, felkészüljenek a legénység fogadására. Egyik egy összesodort, végén megbogozott *törölközővel* vagy kendővel az ajtó mögé húzódik, a másik egy üveg pálinkával a kezében az ajtótól távol a szoba közepére áll.

Sorban jönni kezdenek a legények. Amelyik megérkezik, annak kortyolnia kell a pálinkából, de amíg ez sikerül, addig az ajtó melletti elsőlegény *a mustármagot osztja*, vagyis a bogos kendővel jókat húz az érkező hátára. A másik elsőlegény az üveget jó magasra emeli, hogy a vérés minél tovább tartson. Ha az érkező az üveget elérte és kézbe vette, a jelenlévőkre köszönti és kortyol a pálinkából.

Minél többen vannak, annál nagyobb a vidámság, mert a később érkezőket már nemcsak az elsőlegény, hanem mindenki üti, ahol éri, kézzel s amivel tudja.

Miután a legénység mind együtt van, nemsokára megérkeznek a leányok is. Kezdődik a negyednapi tánc.

Estefelé az elsőlegények néhány más legénnyel kiszámítják – pénzben és terményben – a legényünnepek valamennyi költségét, s a végeredményt a fiatalok számával elosztva, este kihirdetik a *fizetést*, vagyis az egy legényre, illetőleg egy leányra jutó hozzájárulást. A legények pénzben, a leányok terményben fizetik be a részüket. Egyik-másik legény esetleg aggályoskodik, hogy az elsőlegények többet kérnek s a különbözetet maguknak teszik el. A leányok egy szót sem szólnak, mert szégyellenék; egy kis akadékoskodást leszámítva, a legények közt is elképzelhetetlen, hogy valaki kivonja magát a fizetés alól. Mindenki fizetni tartozik, *aki megmozdította a táncban a lábát*, s e kötelességére nem is kell senkit figyelmeztetni. A falu összes fiataljai közül csak a két elsőlegény nem fizet: ez a jelképes bér jár nekik az ünnepek előkészítésében és lebonyolításában való sokféle fáradozásukért.

A hozzájárulás regresszív, vagyis ha egy családban több nagylegény, illetőleg -leány van, fokozatosan csökken. Egy leány vagy legény *egész fizetést* ad; a második ugyanabban a családban *félfizetést*, a harmadik

harmadfizetést és így tovább. Az ilyen eset eléggé gyakori volt, hisz Kis-kapuson nem egykéztek.

Mivel a fél- és harmadfizetések miatt az egy személyre eső hozzájárulást elég nehéz hajszára megállapítani, az elsőlegények a legényektől inkább valamivel nagyobb összeget kérnek. Ha valamennyi különbözet megmarad, azt az ünnepek után a kocsmában néhány meghívott legénybarátjukkal elpoharazzák; ilyenkor a maguk igazolására a jelenlévőknek minden bevételről és kiadásról pontosan számot adnak.

Az elszámolás kihirdetése után a leányok a táncból rendre hazamennek a reájuk eső termény-fizetségért. A szeretős legények a szeretőjükkel tartanak: ők cipelik a zsákot – de ha a terű súlyos, vagy a falu távolabbi részéből kell hozni, a komoly udvarló nélküli leányok is jogosan igénylik a férfierőt. Némelyikük maga hívja segítségül táncospárját. Másokat az elsőlegények kérnek fel erre a szívességre, de a felkérést vissza lehet utasítani, mert a zsák elhozása a vonzalom jelének minősülhet és a szeretős viszony felé egyengetheti az utat. Egyik-másik legény nem is ússza meg gúnyolódás nélkül. *Na számár, elhoztad?* – kérdik tőle csúfondárosan, a terűre célozva, s ehhez hasonlók. Közben a tánc folyik tovább, mert a fiatalság nem egyszerre, hanem sorjában fizeti be részét. Az elsőlegények átveszik a leányok terményeit, és az azonos fajtaikat *összeöntik*. Sohasem mérik vagy számolják meg, nincs is szükség reá, mert majd mindenik leány többet hoz valamivel a kötelezőnél; e többlet is a muzsikusoké, nem veszik ki belőle. A legények a pénzt szintén tánc közben fizetik bármikor, mert az elsőlegények mindig készen vannak reá, hogy átvegyék.

Éjfél felé az elsőlegények előveszik azt a 8–10 liternyi bort, amelyet előzőleg cukorral vagy mézzel édesítettek meg. Ebből a legények nem isznak, hanem poharakba töltve szétosztják a leányok között. A *mízesbor* kínálgatásának kettős célja van: egyrészt a legények tiszteletét fejezi ki a leányok iránt, másrészt a leányokban egy kis mámort kelt. Ez azért jó, mert rögtön utána a leányok *választanak* táncost: ez az egyetlen „hölgyválasz” a legényünnepek alatt, s szokatlansága miatt a bor a leányokat bátrabbaká teszi. A szeretős leány helyzete egyszerű, mert ő a szeretőjét kéri fel, a többi leánynak viszont most kell nyíltan, az egész fiatalság előtt színt vallania egy olyan rokonszenvről vagy vonzalomról, amelyből szintén komolyabb kapcsolat szövődhet. E *pár* ideje alatt, vagyis a hölgyválasz során, a következő szünetig a legények úgy viselkednek, mintha ők volnának a leányok: a mozgást a leány irányítja, a legény hátrafelé halad és a leány vállát, az pedig a legény derekát fogja.

Éjjel 3 óra tájáig folyik tovább a tánc. Ekkor szétosztanak s valamennyien hazatérnek. Vége a négynapos táncnak, vége a legényünnepeknek.

8. A bevételek és a kiadások. Visszagondolva az ünnepekre, eléggé sokféle az az anyagi vonatkozás, amelyet az elsőlegényeknek számon kell tartaniok és el kell igazítaniok. Idézzük emlékezetünkbe őket: fuvardíj(ak) a két elsőlegénynek, amidőn muzsikusokat fogadni mennek; az engedély utáni járkálás költségei s maga az engedély ára; fagyújtás-

kor két liter pálinka; ezt a fa eladása után a legények megisszák; ünnep szombatján este, a muzsikások megérkezésekor egy liter pálinka; ezt az elsőlegényekkel elpoharazzák; ha Nagykapusról ünnepek idején két csendőr szokásos körútjára jön, tiszteletükre egy fél liter vagy liter pálinka; ezt szintén az elsőlegényekkel fogyasztják el; mustármag-osztáskor a legényeknek egy-két liter pálinka, a leányoknak nyolc-tíz liter bor, belé méz vagy cukor; 29-én fuvar a muzsikások és terményeik hazaszállítására. Mindezekon kívül a táncolóház bére és a muzsikások díja.

A bevétel viszont nem sok és nem is sokféle: faeladás; kántálóestén valamennyieske pénz (főleg a paptól vagy a jegyzőtől szoktak kapni, mert a falusiak pénzt nem adnak); a kalácsolásból származó esetleges jövedelem. Mindezek pótlására – a leányok terményén kívül – a legények fejenkénti hozzájárulása.

Azért, hogy a legényünnepek anyagi alapjairól közvetlen képünk legyen, Jakab Márton akkori elsőlegény tollbamondása alapján pontosan közlöm az 1945. évi számadást:

A muzsikásokat kénytelenek voltak Kolozsvárról hívni, mert hiába próbálkoztak Gyerővásárhelyen, Gyaluban, Szászfenesen és Magyarlónán: sehol sem találtak, mindenütt el voltak már szegődve. A négy muzsikos együtt a következő bért kapta: 250 000 lej, 15 véka krumpli, 1,5 véka búza, 2 véka kukorica, 4 fő kender és 1,5 véka paszuly. Ezenkívül, bár az egyezésben nem volt benne, ráadásul adtak nekik 20 kalácsot. Mivel Kolozsvárról, a nagy távolság miatt, gyalog nem jöhettek, egy épp onnan üresen hazatérő fuvar vitte őket a szomszédos Nagykapusig alkalmilag 10 000 lejért, az ünnepek után hazaszállították őket 30 000 lejért.

Mivel a tánc a művelődési otthonban volt, táncolóházi bérként ki-tört ablaküvegeit beüvegeztették.

Gyaluban a szolgabírószágon a csendőrök intézték el az engedélyt; fáradozásukért 10 kg almát, 2 szekér fát és 2 l bort kaptak.

A bevétel kántálóestén 26 000 lej és 116 kalács. A kalácsból nem adtak el; a muzsikásoknak adott 20 db-on kívül valamennyit elfogyasztották. A három szekér összegyűlt fáért 65 000 lejt kaptak: kettőért együtt 50-et és egyért külön 15-öt.

Az egyenleg elkészítése után egy legény egész fizetése 13 000 lej. Ez az összeg, a művelődési otthon ablakainak beüvegezése miatt, a sok évi átlagnál jóval magasabb volt.

Az ünnepek költészete

Kiskapuson a téli legényünnepekhez kapcsolódó énekek mind egyházi jellegűek, a köszöntők pedig túlnyomórészt vallásos tartalmú, Jézus születését tárgyaló, nem egyszer döcögős félnépi versezetek.²² Az egyházi énekeket a legénység gyermekkorban a vallásórán és a templomban sajátítja el, a köszöntők viszont szájról szájra hagyományozódnak; így folklorisztikai szempontból nem annyira tartalmuk és költői értékük, mint inkább életkörülményeik érdemelnek figyelmet.

Ezek a köszöntők – a gyermekek mondókáit és egy-két kivételt (vagy talán inkább töredékes változatot) nem számítva viszonylag elég

terjedelmesek. Mivel kizárólag a legényünnepek alkalmával hangzanak el, vagyis egész évben latens életet élnek, lehetetlen volna emlékezetben tartani őket; így megőrzésük érdekében írásba foglalták, akárcsak a lakodalmi költészetet a kézírásos vőfélykönyvek. Sőt, a köszöntők írásos rögzítése még parancsolóbb szükség, mint a lakodalmi költészeté, hiszen a lakodalmak meglehetősen gyakoriak, s így szövegeik szóbeli átszarmaztatása és folytonossága is sokkal jobban biztosítva van, mint a köszöntőké.

Mivel általában mindenik legénynek elég egy köszöntőt tudnia, többnyire csak azt az egyet írják le maguknak és őrzik meg, majd veszik elő az ünnepek közeledtével, hogy emlékezetükbe idézzék és jól begyakorolják. Az ilyen önálló papírlapokon kívül azonban – *karácsonyi köszöntős irka* vagy ehhez hasonló elnevezéssel – a faluban nem ritka az olyan kézírásos füzet sem, amely egész sorozatát tartalmazza a különböző ünnepi, István- és János-napi, valamint újévi köszöntőknek. E füzeteket tulajdonosaik nagy becsben tartják; még kölcsön sem szívesen adják, mert elkallódhat, inkább tollba mondják belőlük a kívánt szöveget. A legénykor után sem válnak meg tőle, hanem eldugják valahova a láda fenekére; emlékül tartogatják, vagy arra gondolnak, hogy majd fiúgyermekük, sőt unokájuk is hasznát fogja venni. Ha tulajdonosa nincs otthon, a folklorista majd mindig hasztalanul érdeklődik az ilyen füzet után: a hozzátartozók nem nagyon akarnak tudni róla, s arra még kevésbé vállalkoznak, hogy a tulajdonos tudta-beleegyezése nélkül megkeressék és megmutassák.

Gyűjtésem során egyebek közt kölcsön kaptam és egészében lemasoltam a Jakab testvérek: Ferenc és István köszöntős füzetét. Jakab Ferenc 1914-ben, István 1919-ben született; az előbbi öt, az utóbbi hét osztályt járt. A füzet hosszúkás szószedet 54 számozatlan, sűrűn teleírt, majd a végén 6 üresen maradt lappal. Összeírásának kezdőpontjáról címlapjának felirata tájékoztat: *Jakab István / 1930ba*. Tartalma összesen 19, köztük 4 István-napi és 2 újévi köszöntő.

A füzet tartalmát a két testvér nagylegény korában írta össze: túlnyomó részét Ferenc, ceruzával, évekkel később a füzet végén néhányat István, előbb szintén ceruzával, majd zöld tintával. A szövegek helyesírása és központosítása leíróik szerény iskolai végzettségét tükrözi. Ezen túlmenően, sok ilyesféle falusi kézírathoz hasonlóan, a verssorok tagolását is csak ritkán tartották tiszteletben: minden sorba annyi szöveget írtak, amennyi fért.

Tájékoztatás végett alább közlöm a kézirat karácsonyi és István-napi köszöntőinek tartalomjegyzékét, éspedig – saját számozásom után – ha van, a köszöntő címét; kezdősorát; ha van, a végén a kelteztést vagy az aláírást és végül a kézirat tagolása szerinti sorterjedelmét. A kezdősorok többnyire tükrözik a köszöntők témáját és hangvételét.

1. *Kántálo Estéji Köszöntő I / Jó Estét kívánok Édes jo gazdauram...* 142 sor.

2. *Karácsonyi Köszöntő II / Ime kinyilt most egy szép / Rozsa virág...* 50 sor.

3. *Ua. III / Serkenyetek fe ti tisztelt keresz-/tények...* 46 sor.

4. *Ua. IV / Istenek hivei tisztelt keresztye-/nek ...* 114 sor.
5. *Ua. / Isten országának boldog részesei....* Valószínűleg töredék,
14 sor.
6. *Ua. / Örülj és örvendez Istennek serege...* 39 sor.
7. *Ua. /Emeld fel fejedet sion erős vára...* 29 sor.
8. *Ua. / Ime jelen vagyon amaz áldot ora...* 33 sor.
9. *Ua. / Öröm éjszaka ez minden kereszté / nynek...* 24 sor.
10. *Ua. / Istenek hiveji Buzgo keresztyének... Jakab Ferencz.*
40 sor.
11. *Ua. Örvendetes hirt melyet el montunk / ti nektek... iratott*
XIIIk.21.1936. 35 sor.
12. *Ua. / Egy tündöklő csilag süötöt fel az égre... Jakab István 1939.*
58 sor.
13. *Ua. / Réges régen világ kezdé / tében...* 203 sor.
14. *I. Kötözőbe való Köszöntő / Egek harmatózatok Jézus para/*
ncsolja ... 20 sor.
15. *Kötözőbe való Köszöntő II / Már édes gazduram... Irta J F*
1930. 15 sor.
16. *István / név napi köszöntő!! / Örülők hogy Isten szent Istvánn*
napjára... 13 sor.
17. *István Köszöntő. / Nagy Isten mit látok mit képzél a szivem...*
Irta / Jakab István. 1939 XII ho 14én. 36 sor.

További köszöntőket másoltam ki Halmágyi János füzetéből (született 1912-ben, 4 osztályt végzett); Kulcsár Mínya János füzetéből (született 1921-ben, 5 osztályt járt) és szórványosan más füzetekből. Tollbamondás után gyűjtöttem több nagylegénytől, kislegénytől és gyermektől.

Az összegyűjtött repertoárból mutatványként még a 15–17. számú István-napi köszöntőt közlöm a Jakab testvérek kézírata után. Mellőzve az eredeti helyesírást, központosítást és sortagolást, könnyebb olvasás kedvéért a szövegeket köznyelvi formára írtam át, annál is inkább, mert nyelvjárási sajátosságokat még elvértve sem mutattak.

Már édes gazduram,
Szeretet és kérelem
Vagyon az én szívemben,
Egy oly sereg képibe
Szólok egyet ízibe
Barátimnak tiszteletére,
Ha a bíró uram beeresztene
Egy kis pihenésre.
Mert fáradtak, bágyadtak vagyunk,
Isten tudja, hol jártunk.
Csak hírül hallottuk, hogy az francia csatázik,
A lengyel egyedül szabadságra vágyik.
Mi is azért járunk,
Szabadságra vágyunk.
De senkit sem bántunk,
Van arról paksusunk,²³

Hogy igaz emberek vagyunk.
Itt a paksus.

*

Örülök, hogy Isten szent István napjára
Békébe juttatott ennek hajnalára.
Tündököljön élte ragyogó sugára
S neve napja legyen szíve vígságára.
Igyék egyet, István, hogy jó kedve legyen,
Isten a fejére áldásokat tégyen,
Hogy ne érje kendet semmiféle szégyen,
István poharából mindenki részt vegyen.
Éljenek, de sokáig éljenek a Pisták!

*

Nagy Isten, mit láték, mit képzel a szívem,
Amidőn álmomba megújul a lelkem,
Mert még éjfél előtt egy éneklő madár
Eljött az ágyamhoz s azt mondta: kelj fel már.
Én ezt hogy meghallám, sietve eljövék,
Hogy István napjára egy áldást mondanék.
Élj és virágozzál, miként zöld erdőben,
Vagy mint a lilium tavaszi időben,
Találjon szerencse egész életedben.²⁴
S úgy István napja is drága virtusokkal,
Ekkép tündököljön mindenféle jókkal,
S áldjon meg az Isten a mennyei jóval.
Téged a szerencse vegyen fel karjára,
Emeljen ragyogó ezüstnek halmára,
Hogy úgy tündököljön, mint napnak sugara,
Hogy juthass el sokszor te neved napjára.
Áradjon fejedre az Úrnak áldása,
Mint a nagy tengernek bőséges forrása,
S amíg tart az égen a napnak sugara,
Ki ne fogyjon tőled az Úrnak áldása.
Gabonát a mezők neked teremjenek,
A szőlőhegyek bort bőven cseppenjenek,
A kösziklák neked vizet erresszenek.
Kívánságod szerint folyjanak az évek,
Hogy majd úgy nyílják ki éltednek virága,
Hogy azt semmi szélvész meg ne tántorítsa.
Amiket elmondtam, szívemből kívánom,
Éltesse az Isten, az a kívánságom.

JEGYZETEK

¹ *Legényavatás Magyarokiskapuson*. Erd. Múz. LII (1947). 112–118. Utóbb általános magyar vonatkozásban Szendrey Ákos: *Legényavatás*. Ethn, LXIII (1952). 358–370.

² *Legényesték a kalotaszegi Kiskapuson* = ND 1978. 220–231.

- ³ Bővebben a szerzőtől: *A szerves és a szervezett folklór*. Korunk XXXVIII (1979). 1–2. sz. 49–52.
- ⁴ M. Gy.: *Kalotaszeg vidéke, és magyar népe*. Vasárnapi Ujság III (1856). 144.
- ⁵ Czuczka János: *Kalotaszegi népszokások, I. Legénybíróság*. Kalotaszeg II (1891). 46–47.
- ⁶ 2. *Bejáró legények*. Uo. 47–48, 59–60, 76–77, 92, 99–101, 111–112, 139–140. és 148–149. Az utolsó folytatás alcíme eltér: *Béjáró legénység*.
- ⁷ Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi tanulmány. Bp. 1892. 169–180.
- ⁸ *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Makkai Endre és Nagy Ödön. Kolozsvár 1939. (Erd. Tud. Füz. 103.) – Szinte egy emberöltő múltán e gyűjtemény egyik szerkesztője, Nagy Ödön emlékezik meg röviden egy Maros megyei falu már megszűnt legényszervezetéről és téli ünnepeiről: *Népszokások múltja és jövője Havadon = ND 1980*. 194–195.
- ⁹ Csete Balázs: *Karácsonyi és újévi népszokások a kalotaszegi Nyárszón*. Népr. Közl. V (1960). 1. sz. 122–133.
- ¹⁰ Kresz Mária: *A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban*. Ethn. LV (1944). 143–147. (*A fiatalság karácsonyi szokásaiból* 145–147.) és *A fiatalság társas élete Nyárszón*. Népr. Közl. V (1960). 1. sz. 92–121. (*A karácsonyi próbatánc; Kántálás; A karácsonyi tánc; Névnapi köszöntés*, 94–102.)
- ¹¹ E tanulmányhoz nem sikerült hozzájutnom, csak bibliográfiából idézhetem: *The Community of Young People in a Transylvanian Village – Youth in a Changing World*. The Hague–Paris 1973. 207–212.
- ¹² Bura László: *Domokosi népi hagyományok*. Művelődés XXX (1977). 8. sz. 25–26.
- ¹³ Imreh Barna: *Az alsórákosi „sereg” = ND 1978*. 232–237.
- ¹⁴ Salamon Anikó: *Egy büntető rítus jelentései*. Tett 11 (1979/3). sz. 23–25. és *Életbe játszott hagyomány*. Egy rítus jelhasználata. Korunk XL (1981). 1. sz. 21–27.
- ¹⁵ Seres András: *Az ifjúság téli mulatsága Bodza, Barcaság, Erdővidéken, valamint a Nagyküüllő, Nyikó és Homoród mentén*. Aluta, VIII–IX. Sepsiszentgyörgy 1976–1977. 329–342. Vö. még Komlósi Előd: *Legényszervezetek és az ifjúság téli mulatságai Délkelet-Erdélyben*. Ethn. XC (1979). 92–105. – Kéziratomat már lezártam, amidőn megjelent Dánielisz Endre közleménye: *Adalékok a körös-tárkányi téli népszokásokhoz*. Békési Élet XV (1980). 3. sz. 356–364.
- ¹⁶ Herseni, Traian: *Forme străvechi de cultură poporană românească*. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Tara Oltului. Cluj-Napoca 1977.
- ¹⁷ Egy esztendő folyamán a táncok (táncmultságok) sora a következő: karácsonykor négy nap; *fársáng* idején két vagy három vasárnap; húsvétkor négy nap, szombattól keddig; húsvét és pünkösd között általában egy vasárnap; pünkösdkor négy nap, szombattól keddig; a nyár folyamán háromszor-négyszer vasárnap; ősszel ugyanígy, de *sorozáskor*, *rukkoláskor* és *betakarítás* után kötelezően.
- ¹⁸ A legényünnepek során elhangzó egyházi énekeket (*Az Istennek szent anygala* és külön is ennek 9. versszaka: *Óh, kedves vendég, nálam szállj; Krisztus urunknak áldott születésén; Szívünk vígsággal ma bétült*) a közkézen forgó énekeskönyvben azonosítottam: *Református egyházi énekeskönyv* az Erdélyi Református Egyházkerület használatára. Kolozsvár 1943. 102–103, 104–105. és 108.
- ¹⁹ E *do-mi-szol, do-mi-szol* kezdetű, közismert karácsonyi ének szövegét és dallamát a faluban egy régebbi iskoláskönyvben találtam meg. Borítója és címlapja hiányzott, belül kézzel ez volt ráírva: *A negyedik osztály könyve*.
- ²⁰ Amidőn 1946. december 29-én Pusztakamarásról egy alkalmi teherautóval Kolozsvár felé tartottunk, valamelyik útba eső mezőségi faluban egy legény is fölkérezkedett. Arca oly ijesztően vérvörös és puffadt volt, s a szemei úgy bedagadtak, hogy kórusban fölszisszentünk, mert mindenki valamilyen különös bűntényre vagy balesetre gyanakodott. Szavaiból azonban kiderült, hogy ilyesmiről szó sincs: mindössze a halálos kimerültség jeleit hordozta a legényünnepek után.
- ²¹ Makkai–Nagy i.m. 74. szerint a kalotaszegi Mákon az istvánózas-jánosozásnak szintén *kötözés* a neve. A gyűjteményből az is kiderül, hogy Erdélyben többfelé igyekeznek az ünnepeltet álmában meglepni; törülközővel, illetőleg lánccal kötik meg és sulyokkal vagy vesszővel vernek reá (zárójelben a lapszám): az Alsófehér megyei, Buzásbocsárdon (8), a Kolozs megyei Nagypetriben (95), a Torda megyei Ajtonban (183) és az Udvarhely megyei Bözödújfaluban (187).

²² A kántálóénekek, karácsonyi és István-napi köszöntők leggazdagabb erdélyi tárháza Makkai-Nagy, i.m. A dallammal gyűjtött változatok összesítő kiadása: *Jeles napok*. (A Magyar Népzene Tára, II.) Bp. 1953. 580–806: 390–775. sz. *Karácsonyi (betlehemes) énekek, kántálok* és 989–1080 : 877–994. sz. *István és János napja*. Történeti és folklorisztikai vonatkozásban I. Dömötör Tekla két monográfiájának megfelelő fejezeteit: *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Bp. 1964. és *A népszokások költészete*. Bp. 1974.

²³ *Paksus* vö. latin *passus*: útlevel, személyazonossági igazolvány.

²⁴ E sor után a következő sorok vannak a kéziratban sötétpiros ceruzával áthúzva és összefirkálva:

Élj és virágozzál, mint a jó gyümölcsfa,
Vagy mint a nefelejcs, bokor árnyékába,
És a virágzásod legyen olyan tiszta,
Mint a kék égnek ragyogó csillaga.
Ragyogj te is, mint az ég sűrű csillagjai...